

STAHLIST SALUMÄENI

TOOMAS PAUL

Rahvusliku iseolu peamisteks alustugedeks on keel, ajalugu ja kultuur. Identiteet baseerub rahvuslikel narratiividel, ajaloo ja fiktsionaalse diskursi segunemisel. Kirjanduskaanon on rahvusliku identiteedi osa.¹

Eesti rahvuslik ärkamisaeg tähendas vastuhakku baltisaksa ideoloogiale, selle eemaletõrjumist. Paraku, saksa kultuur ei ole olnud midagi eesti kultuurist lahus- või kõrvalseisvat, vaid vastupidi, saksa traditsioon on kujundanud rahvuskirjanduse tuuma. Saksalik sisenes eestlaslikku, nihutas oma positsioone seal sajandite jooksul vähehaaval edasi, imendus teise rahvusse. Eestlased kasutasid saksa kultuuri oma kultuuri loomiseks, mis sai saksa kultuuri reproduktsiooniks.² Carl Robert Jakobson koostas oma äärmiselt mõjuka *Kooli Lugemise raamatu* saksa koolmeistrite

¹ Vt T. Paul, "Vaimuliku raamatu osa eesti rahvuse kujunemises," *Raamatu osa eesti arengus*. Toimetanud T. Tender (Tartu: Eesti Raamatu Aasta Peakomitee, 2001), 167-199.

² Vt Epp Annus, "Kirjanduskaanon ja rahvuslik identiteet," *Keel ja Kirjandus* 1 (2000), 10-17.

kirjutatud *Volksschul-Lesebuch*'i ja teiste saksa pedagoogiliste tekstide põhjal, Lydia Koidula näidendid jälgisid saksa draamakirjanduse skeeme. Nooreestlased avastasidki, et vastandus ei ole olnud piisav: "Mitte üksnes saksa viisid pole paljudel meie isamaalauludel, vaid germaaniline hingeelu avaldub üldse ses isamaaluses."³ Ent minevikust ei ole pääsu: iga päev heisatakse ja langetatakse endise ordu- linnuse Pika Hermannini tipus Eesti riigilippu saksa tudengi- laulu saatel. Insiigniate ülevõtmine kolonisaatoritelt on olnud teadlik,⁴ osalt aga ilmselt alateadlik.⁵

Eesti kirjakeele löid saksa pastorid.⁶ Saksa keele ja kultuuri erakordselt suur mõju eesti keele ja kultuuri arengule avaldub üksikasjalisemal analüüsil väga erinevates asjades, näiteks antiikvärsi struktuuri eesti keeles edasiandmise võimalustes:

Ühiseid jooni ladina värsiga võib seletada esmajoones sarnaste prosoodiliste tunnustega (eelkõige nõrk dünaamiline rõhk), mis võimaldab kasutada samu värsi-

³ Friedebert Tuglas, "Kirjanduslik stiil. Lehekülgi eesti salmi ja proosa ajalooost," *Kogutud teosed 7. Kriitika II*. (Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 1996), 28.

⁴ Vt T. Paul, "Heitunud mesilaspere. Riigi sümbolika peegeldab eestlaste hoiakuid," *Postimees*, 26. 05. 2001, 13.

⁵ Sinine rukkilill, Bismarcki lemmiklill, oli XX sajandi algul Austrias saksarahvusliku partei tunnus, nii nagu sotsialistlikul parteil oli selleks punane ja kristlik-sotsiaalsel parteil valge nelk, vt Stefan Zweig, *Eilne maailm. Eurooplase mälestused*. (Tallinn: Eesti Raamat, 1988), 49-50. Vaevalt et meil kuuekümnendatel aastatel, kui rahvuslille valiti, seda tõika teati või arvestati.

⁶ Vt Cornelius Hasselblatt, "Die Entwicklung der estnischen Schriftsprache unter deutschem Einfluss," *Die Bibelübersetzung und ihr Einfluss auf die estnische Kulturgeschichte* (Lüneburg: Carl-Schirren-Gesellschaft, 1996), 56-69 (Baltische Seminare, Band 1). Tabel, kuhu C. Hasselblatt on kokku pannud 350 aasta jooksul eesti keele ja kirjanduse arendamisega tegelema 33 meest, on ühemõtteline ka siis, kui nende hulgas peaks olema kolm või neli saksastunud eestlast.

süsteeme. Kuid eesti kvantiteerivas värsis on aktsendilised seadused rohkem fikseerunud: sõnarõhk on A positsioonis kohustuslik. Kui ladina kvantiteerivat trohheust tuleks käsitleda kvantiteeriv-aktsendilis-süllaabilise värsina, siis eesti kvantiteeriv trohheus on oma struktuurilt aktsenidilis-kvantiteeriv-süllaabiline. Sellise värsiehituse põhjusi aga on kõige loogilisem otsida silbilis-rõhulisest värsisüsteemist, mis saksa kultuuri tugeva mõju tõttu on eesti luules sügavalt juurdunud.⁷

Saksa kultuur ja saksa luterlik reformatsioon on jätnud selge jälje Eesti kiriku- ja kultuurilukku, meeldib see meile või mitte.⁸

Ent tõsiasi, et just saksa luterlik kirikulaul oli reformatsiooni üks tõhusamaid tööriistu, millega ta endale ka Eestis teed rajas, on teaduslikus uurimistöös siiski unustusse jäänud. Põhjusi taoliseks unustamiseks on üsna mitmeid. [...] Nimetada võiks siinkohal ehk teoloogia üldist eraldatust teistest teadustest, 50-aastast nõukogudelikku usupõlgu, kirikuõpetajate traditsiooniliselt omalgatuslikku ja kirjanduslike ambitsioonideta laululooja- ja tõlkijategevust, kirikulaulu kui omaette kirjandusžanri alaväärtustamist jpmis. Ja nii on ka saksa kirikulaulude, nende tekstide ja tõlgete mõju eesti keelele — erinevalt näiteks piiblitõlgete mõjust — eesti usundi- ja kultuuri- loole veel pea täielikult läbi uurimata valdkonnaks.⁹

⁷ Maria-Kristiina Lotman, "Võõras kui oma: eesti ilukirjanduslik kvantiteeriv värs," *Keel ja Kirjandus* 10 (2000), 701-702.

⁸ Vt T. Paul, "Kristluse resp. luterluse riismetest tänapäeva eesti rahva teadvuses," *Hariduse kavandamise kultuur-filosoofilistest lähtealustest*, koostanud E. Grauberg (Tallinn: Eesti Vabariigi Haridusministeerium, Eesti Õppekirjanduse Keskus, 1991), 70-76.

⁹ Siret Rutiku, "*Kiriku Laulu- ja Palveraamat saksa filoloogi pilgu läbi. Kelle laule me laulame? Hümnoloogiline kogumik Kiriku Laulu- ja Palveraamatu 10. aastapäeva tähistamiseks* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2001), 46.

Kirikulaulu teaduslik käsitlemine meie kultuuriloos on olematu, sest seda on peetud võõraste asjaks. Ainus vaimulikku muusikat põhjalikumalt käsitletud uurija — Elmar Arro (1899-1985) — oli baltisakslane ning kirjutas saksa keeles.¹⁰

Identiteet koosneb sellest kultuurilisest ühismandist, mida omavahel jagatakse, aga samuti kõigest võõrast, teistsugusest, mida püütakse tõrjuda. Mida tugevam “vaenlasekuju”, seda tugevamaks kujuneb identiteet. Täna liberaalsetlikku, sallivust ja pluralismi kultiveerivat Euroopat iseloomustab aga nõrk identiteeditunne. Ka oikumeeniline liikumine töötab vastu tugeva identiteedi kujunemisele.

Inimesele on aga vaja identiteeti, grupikuuluvust. Ka siis, kui rajajooned nihkuvad, vanad vastandused kaotavad teravuse ja senise tähenduse. Baltisakslased ja eestlased töötavad mingil esmasel poliitilisel mõtestustasandil teineteisele teravalt, isegi veriselt vastu, ent kusagil kõrgemal maiskondlikul nivool sulavad nende jõupingutused teineteist võimendades ühte.¹¹

Eestlased hakkavad praegu küsima: milline on kirikulaulu laiem tähendus eestlaste kultuuris? Kui palju on tegemist meie kultuurilise identiteedi osaga ja kas me saame kirikulaulu pidada “omaks”? On loogiline, et eesti muusikajaloolaste esmane huvi on suundunud selgitama kirikumuusika mõju rahvalaulule. Vaimulike rahvalaulude teke või kirikulaulude folkloriseerumine on võimalik alles sisesemiselt ristiusu omaks võtnud kollektiivis. Urve Lippus on analüüsinud rahvapärast koraalide laulmist,¹² Toomas Siitan

¹⁰ Vt E. Arro, *Geschichte der baltischen Kirchenmusik und geistlichen Tonkunst: Versuch einer musikhistorischen Rekonstruktion* (käsikiri).

¹¹ Vt Jaan Undusk, “Ajalooteede ja metahistoorilised žestid. Eesti ajaloo mitmest moraalist,” *Tuna* 2 (2000), 130.

¹² Vt U. Lippus, “Rahvapärane koraalide laulmine eestirootslaste küla-des,” *Teater. Muusika. Kino* 12 (1988), 27-39; U. Lippus, “The Tradition of Folk Hymnsinging in Estonia and an Introduction to the Estonian-Swedish Collections of Hymn Variants,” *IAH Bulletin, No 21* (Groningen 1993), 68-80.

koraaliraamatuid ning regionaalse ja üldise vahekorda nendes,¹³ Anu Kõlar rahvusliku kirikumuusika suundumusi eesti iseseisvusajal.¹⁴ Rakendatakse tänapäeva ajalooteaduse uusi-
maid teooriaid ja meetodikat.¹⁵

Eestikeelse kirikulaulu algus ulatub XVI sajandisse. 1540. a sai Tallinna Pühavaimu kiriku õpetajaks Reinhold Beseler. 1546. a võttis ta oma kostile eestlasest koolipoisi Hansken Sussy. Noormehe ülalpidamisarvetest nähtub, et Beseler on talle sageli ostnud tinti, paberit ja raamatuid “ühe eestikeelse evangeeliumi- ja lauluraamatu” tõlkimiseks ning koostamiseks. Et Hans Susi 1549. katku suri, on Beseler nähtavasti ise jätkanud tööd lauluraamatu käsikirjaga, sest raad on talle maksnud 1551. välja arve nelja raamatu paberi eest. Beseler suri 1554. a veebruaris. Milline saatus tabas tema “mittesaksa lauluraamatut”, me ei tea. Igatahes üks tema järglastest, Georg Müller noomib kogudust, et need ei laula tekste nõnda, nagu need on “meddy Kircko Ramato siddes kiriututh”. See *Meie Kirikuraamat* võis olla trükitud, aga kui oli ka käsikirja

¹³ Vt T. Siitan, “Die Choralreform im lutherischen Baltikum und Punschels Universal-Chorabuch (1839).“ *IAH Bulletin, No 22*, (Groningen 1994), 37-49; T. Siitan, “Das Regionale und das Allgemeine in der Choralrestauration des 19. Jahrhunderts,“ *Music History Writing and National Culture* (Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1995), 84-92; T. Siitan, “Zwei konkurrierende Universal-Choralbücher für die baltischen Provinzen in der Mitte des 19. Jahrhunderts,“ *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, Bd. 37* (Göttingen 1998), 167-178; T. Siitan, “Koraaliraamatud Eesti- ja Liivimaal enne 1850. aastat,“ *Valgeid laike eesti muusikaajaloost*, koost U. Lippus, Eesti Muusikaloo Toimetised 5 (Tallinn: Eesti Muusikaakadeemia, 2000), 57-96.

¹⁴ Vt A. Kõlar, *Eesti luterlik kirikumuusika 1930. aastatel: Institutsioonidest, ideoloogiast ja repertuaarist* (magistritöö käsikiri, Tallinn: Eesti Muusikaakadeemia Muusikateaduse osakond, 2000).

¹⁵ Vt T. Paul, ”Paar sammukest eesti kirikuloo uurimise teed,“ *Akadeemia* 6 (2001), 1278-1288.

jäänud, pidi koguduses ringlema piisav arv käsikirjalisi eksemplare.¹⁶

Esimesed kindlalt teadaolevad eesti trükitud kirikulaulud olid lõunaeesti keelses raamatus *Catechismus Catholicorum*. (Vilnius: D. Lancicius, 1585, 96 lk), mis sisaldas eraldi ühel poognal (odavamal paberil) vähemalt 10 kirikulaulu koos nootidega. Lauluraamat oli alles ja võeti eeskujuks veel 1656. a riimitud lauluraamatu tõlkimisel.¹⁷ Raamatut ei ole leitud, ka *Geistliche Lieder Henrici Fabrici Teutsch und Unteutsch*, mis võis olla ilmunud 1590-ndatel aastatel, ei ole säilinud meieni.¹⁸

Eesti kirikulauluraamatu kujunemise jälgimist saab alata Heinrich Stahlist. Stahli *Hand- und Hauszbuch für das Fürstenthumb Esthen in Liffland* teise jao (ilmus Tallinnas 1637. a, trükkal Christoff Reusner) peaosaks on lauluraamat, mis sisaldab 144 saksakeelset kirikulaulu — enamikus Stahli enda — eestikeelse proosatõlgega.

Värsistatud lauluraamatu algus oli paarkümmend aastat hiljem, kui ilmus Georg Salemanni, Reiner Brockmanni, Martin Gilaeuse ja Heinrich Göseckeni tõlgetega *Neu Ehstnisches Gesangbuch* (Tallinn 1656, trükkal Adolph Simon). See raamat sisaldab 241 silbilis-rõhulises värsisüsteemis

¹⁶ Vt Paul Johansen, Heinz von zur Mühlen, *Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval* (Köln-Wien: Böhlau Verlag, 1973), 354-357.

¹⁷ Vt E. Oissar, "Ühest XVI sajandi keelemälestisest," *Keel ja Kirjandus* 10 (1964), 613-618; Vello Heik, *Die Jesuiten in Dorpat 1583-1625. Ein Vorposten der Gegenwart in Nordeuropa* (Odensee: Odensee University Press, 1977), 64-65, 79, 222; Vello Salo, "1585. a. katekismuslauluraamat," *Mana* 40 (1974), 75-78; V. Salo, "Der Catechismus Catholicorum von 1585," *Festschrift von Vello Heik zum 75. Geburtstag*. (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998), 23-30.

¹⁸ Raamatu pealkiri leidub Tallinna Linnaarhiivis raamatukõitja ja Niguliste köstri Christoffer Elblingh'i pärandi nimistus aastast 1606, vt P. Johansen, "Wanradt-Koell'i katekismuse senitundmatuist järglastest," *Eesti Kirjandus* 10 (1935), 433-436; Hans Treumann, *Vanemast raamatukultuuriloost* (Tallinn: Eesti Raamat, 1977), 27, 36-37.

riimitud laulu, mis on tõlgitud saksa, rootsi ja soome keelest, lisaks laule autorite originaalloomingust.¹⁹

1899. a ilmunud *Uue Lauluraamatu* (lühend UL) põhiväljaanne sisaldab 635 laulu, nendest 28 eesti algupärast lauluteksti. Kõige viimane, 1991. a ilmunud *Kirikulaulu- ja Palveraamat* (lühend KLPR) sisaldab 484 laulu, nendest 241 saksa ja 172 eesti omi. Eesti algupäranditele ülemineku tempo loiduse kohta ütleb Toomas Siitan:

Selle vaeguse üheks ilmseks põhjuseks on eestikeelse kirjakuultuuri täisvereliseks saamine alles pärast kirikulaulude põhirepertuaari väljakujunemist. XIX sajandil olnuksime oma laulude loomiseks ehk “valmis”, ent sel ajal valitses kogu žanris üldine madalseis. Nii jäime selles valdkonnas pelgalt laenajaiks ja tõlkijaiks ning oleme seda põhiosas tänini.²⁰

XIX sajandil ei võetud kirikulaulude tõlkimist ega loomist sakslastelt üle.

Kirjanduslike ambitsioonide puudumine iseloomustab valdavalt ka XX sajandil sündinud tõlkeid. Miks tundub meile lausa kohatu oodata meie endiste aegade suurimailt luuletajailt mitte üksnes uusi laulutekste, vaid ka kirikulaulude tõlkeid? Kas senised kehvapoolsed tõlked olid märgistanud kogu žanri “päris” luuletajale kohatuks? Või oli siin pigem tegemist identiteedi-probleemiga — kirik ja kirikulaul ei sobinud rahvus-

¹⁹ Vt Herbert Salu, “Suomalaisten virsien vironkielisiä käännöksiä,” *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja, 1947-1948* (Helsinki, 1948), 177-187; H. Salu, “Zur Entwicklung des estnischen Kirchenliedes im 17. Jahrhundert,” *Apophoreta Tartuensia* (Stockholm, 1949), 79-87.

²⁰ T. Siitan, “Eesti kirikulaul või kirikulaul Eestis?” *Kelle laule me laulame? Hümnoloogiline kogumik Kiriku Laulu- ja Palveraamatu 10. aastapäeva tähistamiseks* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2001), 39.

kultuuri ideaale kandva luuletaja minapildiga ning eestlastest haritlastele oli oluline pigem kiriklikust kultuurist eristumine, mitte sellega samastumine?²¹

Küllap tal on õigus. Eesti intelligents on olnud anti-klerikaalne ja meie luules ei ole religioossusel ega pühadusel õiget kohta.²² Vanema kirjandusloo käsitlemisel ei ole vaenulik hoiak kuhugi kadunud.²³ Lauluraamatukomisjoni sekretär Ivar-Jaak Salumäe möönab nukralt, et eesti luuletajad ei olnud nõus KLPR-i käsikirja üle vaatama. Võib-olla osalt oli põhjuseks soov olla nõukogude riigi ideoloogiale truu, perestroika oli alles alanud ja ei võinud olla kindel, kuidas see lõpeb. I.-J. Salumäe vabandab neid viisakalt: “Töömaht hirmutas luuletajaid, nad ei tahtnud end sellega siduda. Nii et see on jällegi üks pastorite lauluraamat — nagu 1899. aastalgi.”²⁴

Ei tea, kas maksab kahetseda, et endisaja suurim luuletaja Koidula ei loonud kirikulaule. Tema kirjutatul on suu-resti vaid kujutletud väärtus talle rahvuslikul ärkamisajal omistatud eripositsiooni tõttu, mida ideoloogilistel põhjustel hoitakse ikka veel elus.²⁵ Koidula eesti keele oskus oli hoopis tagasihoidlikum kui kirikuõpetaja Jaan Bergmannil, kes pidi ta luuletusi avaldamiskõlblikuks redigeerima.²⁶

Kirikulaule ei saa ilmselt teha tellimuse peale, nad peavad luuletaja enda usust välja kasvama. Tolle aja meestest kõige mehisemaid asju lõi köster Johann Woldemar Jannsen, vt “Siion, laula suures rõõmus” (KLPR 35) ja “Nüüd langeme Su palge ette” (KLPR 216).

²¹ Siitan, “Eesti kirikulaul,” 39-40.

²² Vt T. Paul, “Det heliga in estnisk litteratur,” *ARIEL. Tidskrift för Litteratur, Årgång 83: Elva estniska röster* (Stockholm 2001), 169-185.

²³ Vt T. Paul, “Läänerindel muutuseta,” *Sirp*, O3. O8. 2001, 3.

²⁴ Tiina Lang, “Uus kiriku laulu- ja palveraamat,” *Rahva Hääli*, 25. 12. 1991.

²⁵ Nt E. Annus jt. *Eesti Kirjanduslugu* (Tallinn: Koolibri, 2001), 83-88.

²⁶ Vt T. Paul, “Jaan Bergmann piiblitõlkijana,” *Keel ja Kirjandus* 5 (1995), 303-311.

Kirikulaulul prevaleerib sisu, kuigi vormigi on oluline. Enn Soosaar analüüsib jõululaulu “Ma tulen taevast ülevast” (KLPR 22) ja mõtiskleb:

Muide, Lutheril on salme 15 ja need on paarismeesriimis. Meie lauluraamatus on salme 10, riim aga olematu või üsna irdne. Sama menetlust rakendatakse mujalgi. Mida teha? Laulusõnad ei ole vist kunagi ega kusagil olnud ilma viisita, ilma ühise laulmiseta omaette väärtus. See torkab ka meie profaanseid tekste lugedes silma. Võib-olla oleks õigem kirikulaulu sõnu käsitada apoeetilise tarbetekstina. Siis langeks ära hulk etteheiteid värsi kohmakusele, kujundite repertuaari kasinusele, riimi abitusele. Samas annaks see vabad käed laulu parandajale surnud autori või tõlkija värsistusi siit-sealt lihvida, luuletusi kompileerida ja muudki teha, mida ta parasjagu õigeks peab. Tarvidus otsida kirikulaulu sõnadest seda, mida neisse pole kätke- tud, näiteks poeetilist inspiratsiooni või iseseisvust, lan- gekes kenasti ära. Ja siiski — oleks minu tegemine, olek- sin ma Kiriku Lauluraamatust välja jätnud mitu laulu nende sõnastuse ja mõtte hädisuse pärast, eriti introdut- seeritud eesti vaimulike laulikute toodangust. Tahtmisest ja sihikindlusest üksi ei sünni luuletajat.²⁷

Mõned eestlaste loodud laulud on tõesti tühjad ja ilutsevad. KLPR-is on laulusõnad esitatud värsikaupa, ja sel korral on halastamatult näha riimi puudumine.

Lohutuseks endale võib öelda, et kirikulaulu tasemega on probleeme suurematelgi rahvastel. Inglise kirjandusloolane Clive S. Lewis vabandab omasid:

²⁷ E. Soosaar, “Uus Laulu- ja Palveraamat. Kiriku Laulu- ja Palveraamat (1991), mis tegi vanaks Uue Lauluraamatu,” *Eesti Aeg*, 24. 12. 1991, 15.

Kui just kaalukad asjaolud ei takista, näib kiitus olevat kuuldavaks tehtud sisemine tervis. Ja seda isegi siis, kui selle väljendusvormid oskuste puudumise tõttu tahumatute või koguni koomilistena paistavad. Taevas teab, kui paljud maisele kallimale adresseeritud armastuslaulud on kirjutatud sama halvas stiilis kui meie kirikulaulude ebaõnnestunud osa; üldiseks kasutamiseks mõeldud armastusluule antoloogia võib osutada kirjanoduslikule maitsele sama kohutavaks katsumuseks nagu kogumik *Hymns Ancient and Modern*.²⁸

Seda kvaliteedi kehvast on tõkelaulude puhul viimases lauluraamatus püütud parandada. *Eesti Maa Keele Lauluraamatus* oli mõnel laulul 50 salmi. Ka UL-s on tavaline üle kümne. KLPR-s on laule lühendatud, tihendatud ja liidetud. Sellega on muidugi oma probleeme, millele Siret Rutiku on osutanud:

Ühest küljest tuleks kirikulaule vaadelda mitte ainult laulu-, vaid ka lugemistekstidena, st nad ei tohiks olla mitte ainult lauldavad, vaid ka loetavad. Samas on lauluraamatu koostamisel ja uuendamisel prioriteediks siiski jumalateenistuslik koguduselaul ja liturgilised vajadused, seepärast tuleb sobivate laulude saamiseks tihti originaale lühendada või koguni erinevatest lauludest “kokku panna”. Ülikitsastes ajalistes ja rahalistes tingimustes ei tule kirikulaulude kui lugemisluule arendamine kõne allagi.²⁹

Kuna asjaosalised on ammu surnud ja neil ei ole *copyright*’i, siis ei tohiks taolisest toimetamisest tüli tõusta.³⁰

²⁸ Clive S. Lewis, *Mõtteid Psalmidest* (Tallinn: Logos, 1994), 120-121.

²⁹ S. Rutiku, *op. cit.* 54.

³⁰ *Ibid.*

Eestlastel võttis kaua aega, enne kui nad suutsid hakata laulma tsiviliseeritud kombel.³¹ Veel kauem on kestnud, et kasutusele tuleksid eesti oma lauluviisid. Võib mõista organisti ja helilooja Roman Toi rõõmu:

Meie uues lauluraamatus on nüüd ka kaks eesti rahvaviisi: KLPR 320 “Ma andsin oma südame” viisil “Meil aiaäärne tänavas” ja KLPR 383 “Üürrike on maine elu” viisil “Kus on, kus on kurva kodu”. Kui meie õpetaja neid koraale — minu palvel — esimest korda rakendas, märkasid ma muidu rõõmsalt ja julgelt laulva koguduse hääles nagu mingit “üleõla-vaatamist”, et kas on ikka “õige viis”, mis sealt orelist tuleb? Oli küll õige. Otse lauluraamatust.³²

Aga iseloomulik on ka, et kogudus tundis neid nukraid viise jumalateenistuses võõrkehana. Lauluraamatukomisjon ei ole usaldanud asendada eesti heliloojate viisidega saksa universaalmeloodiaid, vaid on pakkunud neid üksnes paralleelviisiks (KLPR 449A), sageli koguni teiseks variandiks (KLPR 18B, 137B, 337B, 450B, 200B). Kuut eesti viisi, mis on KLPR-i noodiraamatus, ei ole üldse lauluraamatusse võetud.³³

Eesti kirikulaulu ajalugu on uurimata ala. Loodetavasti muutub olukord pärast Eesti Hümnoloogia Seltsi asutamist 30. XI 2001. Senini on asendanud tervikkäsitlust 1899. a *Uue Lauluraamatu* eessõna, mis on ära trükitud faksiimilena

³¹ Vt T. Paul, “Mõningaid tähelepanekuid eesti kirikulaulu kujunemisest,” *Kelle laule me laulame? Hümnoloogiline kogumik Kiriku Laulu- ja Palveraamatu 10. aastapäeva tähistamiseks* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2001), 5-37.

³² R. Toi, “Vaimsed väärtused jumalateenistusel,” *Kelle laule me laulame? Hümnoloogiline kogumik Kiriku Laulu- ja Palveraamatu 10. aastapäeva tähistamiseks* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2001), 71.

³³ Vt *Koraaliviiside Kogu*. Tallinn: EELK Konsistoorium, 1991, nr-d 69A, 102A, 162A, 247A, 405A, 456A.

ka 1991. a *Kiriku Laulu- ja Palveraamatu* alguses. Teoloogid olid selle ülevaatega eesti ajal rahul ja on seda ka praegu: "Alates 1923. aastast hakkas tookordne lauluraamatu komisjon lisama lauluraamatu lõppu uusi laule (esialgu 16) ja tagasi sisse võeti ka sissejuhatus, mis andis hea ülevaate eesti lauluraamatu ajaloost."³⁴ See ülevaade on paraku lünklik ja tendentslik, näiteks ei mainita selles poole sõnaga Liivimaal trükitud tartukeelseid lauluraamatuid, 1656. a väljaande tekstide parandajaks nimetatakse Abraham Wincklerit, kes oli vaid väljaandja-rahastaja, jms. Aga paremat ei ole võtta.

Filolooge ja kirjandusteadlasi huvitavad vaimulikud tekstid ainult nende esmailmumiseni, edasi loetakse nad tarbetekstideks, millega teadus ei tegele. On ka avaraid teadlasi, kes suudavad ja tahavad vaimulikke tekste kõige-kõlgselt käsitleda.³⁵ Aga selline suhtumine on siiski pigem erandlik. Ain Kaalep kirjutas vene aja lõpu eel:

Loodetavasti saame pikapeale üle sellest piinlikust teofoobiast, mis kõige muu hulgas on kahjustanud meie kirjanduslugugi. Julgem niisiis öelda: oli kõigiti hea, et Reiner Brockmann pani maha kreeka keele professori ameti Tallinna gümnaasiumis ja läks Kadrinasse pastoriks. Kõigepealt avanesid talle paremad võimalused õppida eesti keelt, kuid mis eriti tähtis: talle sai kindlasti hästi selgeks, kui väga on vaja eestikeelseid lauldavaid kirikulaule. "Lasnamäe lamburite" suurim teene eesti luulele on see, et nad 1656. aastal andsid välja eestikeelse raamatu, mis koosnes silbilis-rõhulises värsi-

³⁴ I.-J. Salumäe, "Miks *Kiriku Laulu- ja Palveraamat* on selline, nagu ta on?" *Kelle laule me laulame? Hümnoloogiline kogumik Kiriku Laulu- ja Palveraamatu 10. aastapäeva tähistamiseks* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2001), 59.

³⁵ Vt K. Ross, "Tõlketehnilisi küsimusi eesti kirjakeele algusaegadest: teine käsk," *Keel ja Kirjandus* 11 (2000), 781-795.

süsteemis riimitud vaimulikest lauludest. Ja ärgu tulgu ükski teofoob ütleva, et sel lauluraamatul edasise arengu jaoks tähtsus polnud; tähtsus oli isegi esmajärguline. Naergu, kes soovib, pulmalaule — kirikulaulude üle naerda pole igatahes sünnis ega isegi mitte asjakohane. Nostalgiline nukrus olgu siiski lubatud, sest nimelt need laulud, mida maarahvas igal pühapäeval kuulda ja laulda sai, tõrjusid aegamööda välja vana rahvalaulu... Aga nad said aluseks uuele rahvalaulule, olgugi see vana kõrval tühisevõitu; nad said aluseks ka luulele, ja eesti luule küll tühisevõitu pole.³⁶

Vahepeal on lisaks barokiaegsetele eestikeelsetele juhuluuletustele³⁷ publitseeritud Reiner Brockmanni kogu looming.³⁸ Selle kohta kehtib Herbert Salu hinnang:

Ühenduses pulmalaulude kirjutamisega samad mehed, kes 15 aastat hiljemini koostasid uue lauluraamatu, tegid tutvust "Opitzi seadustega". Sel kombel põhineb kirikulaulude tõlketehnika 17. sajandi lauluraamatuis kogemustel, mis saadi pulmalaulude värsistamisel ja neil eelharjutustel oli suur praktiline tähtsus.³⁹

Brockmanni loomingu puhul tehakse aga tänini selget vahet ilmaliku ja vaimuliku toodangu vahel.⁴⁰ Nii keeleline

³⁶ A. Kaalep, "350 aastat eesti luulet. Ääremärkusi," *Looming* 11 (1987), 1554.

³⁷ Vt Villem Altkoa, Aino Valmet, *17. sajandi ja 18. sajandi alguse eesti keelne juhuluule* (Tallinn: Eesti Raamat, 1973).

³⁸ Vt *Reiner Brockmann. Teosed*. Koostanud ja toimetanud E. Priidel. (Tartu: Ilmamaa, 2000).

³⁹ H. Salu, "Rootsiaegne pulmaluule. Eesti kunstluule algus," *Tuul üle mere ja muid lühiuurimusi eesti kirjandusest* (Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti, 1965), 184.

⁴⁰ Vt Jana Orion, Kristi Viiding, "Se keick / kumb igganess magister Brockmann teggi..." *Keel ja Kirjandus* 11 (2001), 804.

analüüs kui sõnastik lähtuvad vaid originaalluuletuste tekstist ja jätavad järelikult lõviosa Brockmanni eesti keelest kõrvale ainuüksi sellepärast, et see on “kõigest tõlge”. Asi polegi mahulises proportsioonis, vaid selles, et kui 29 eestikeelsest luuletusest on päriselt eestikeelseks arvatud ainult neli, pole pilt, mille me Brockmanni keelest saame, kuigi usaldusväärne. XVII sajandi kontekstis on niisugune vahe tegemine iseenesest vägivaldne. Niisiis peab Kristiina Ross protestima:

Brockmanni eestikeelsetest juhuluuletustest polnud kaas-aegsetel eestlastel õrna aimugi. See oli kohaliku võõramaalasest intellektuaali mäng, nali, ajaviide, mille peamine ja tagantjärele tähtsus seisneb selles, et, jah, temalt pärineb esimene eestikeelne silbilis-rõhuline juhuluuletus. Seevastu 1656. aasta lauluraamatus ilmunud kirikulaulude tõlked olid eestlaste seas kuni Piibli ilmumiseni 1739. aastal konkurentsitult kõige populaarsemad tekstid, ja ilmselt olid need veel inimpõlvigi pärast Piibli ilmumist kõige laiemalt levinud “kunsttekstid”. [---] selge on see, et eesti keele loos on lauluraamatu tähtsust raske üle hinnata, sest laulutekstid, mida igal pühapäeval kirikus kuuldi ja lauldi ja mis ainsa ühtlustatud kultuurtekstina olid kuulajatele täiesti pähe tambitud,⁴¹ pidid avaldama mõju ka kujunevale eesti

⁴¹ K. Ross ei liialda, laulude teksti muutmist on palju valulisemalt vastu võetud kui pühakirja uusi tõlkeid, vt näiteks Virve Veenpere, “EELK uus lauluraamat ehk kuhu kadus autor?” *Vaba Eesti Sõna* 18 (1994): “Kust on äkki välja ilmunud kõik need kirikuõpetajad Tallinnas, kes nüüd julgevad ümber kirjutada meie traditsioonilisi laule ja koraale? Mis autoriteediga? Narrus on juba see, et isegi ”Püha öö”, ”Õnnista ja hoia” ja ”Jumal, mu süda igatseb sind”, iseenesest kõige lihtsamad ja täiuslikud, pidid saama ümber kirjutatud kas või ühe sõna poolest. Missugune psühholoogiline võit nendele, kes juba enam kui 50 aastat on hävitanud ja ümber kirjutanud eesti ajalugu, kooliraamatuid, keelt, meelt ja mõtteid!”

ühiskeelele. Seepärast tulekski neid eesti keele ajaloo seisukohalt palju hoolikamalt uurida kui juhuluulet.⁴²

Uku Masing ja Albert Soosaar — mehed, kes muidu ei olnud väga ühel meelel — kirjutasid üheskoos uurimuse 1656. a ilmunud eesti esimesest riimilisest ja rütmilisest lauluraamatust *Neu Ehstnisches Gesangbuch*.⁴³ Selles sõnastas Masing kolm soovi:

Esmalt, et neile neljale mehele antaks tagasi Lauluraamatu ettevalmistatavas uues trükis see aukoht, mille neile loovutasid nende kaasaegsed ja võtsid neilt ära igasugused redigeerijad. Juba 1693. aasta trükis puuduvad tõlkijate nimed. Laulude juurde tuleksid jälle tähendada nende alguslikud initsiaalid, mitte ainult J. Hornung, F. F. Meyer, C. Maurach jne. See soov, õigemini nõue, ei ole küll teostatav vähese vaevaga. [---] Teiseks sooviks on, et arvestataks XVII sajandi tõlkeid, sest neid on hiljem sageli “parandatud” viletsamaiks. Ja mu kolmandaks sooviks on, et GILAEUSe, GÖSEKENi ja SALEMANNi algupäranditest, olgu või ainult pieteedi pärast, saaksid mõned uuesti tagasi Lauluraamatusse. Ühtlasi tuleks kontrollida “kõlbmatuks” tunnistatud laule, millest mõned jällegi on meile sobivamad kui XIX sajandi inimesele, kasvõi hädavajalised laulud rahust. Mu meelest ei ole õige ja inimlik ignoreerida inimeste tööd, liiatigi veel nende esimeste oma. Ka need pastorid võinuksid laiselda ja poleks tarvitsenud näha vaeva luuletamisega võõras keeles, mis kaasaegsete hulgas

⁴² K. Ross, “Reiner Brockmann — vaimulik tõlkija või Lasnamäe lambur,” *Vikerkaar* 4 (2001), 90.

⁴³ Vt U. Masing, A. Soosaar, “Kolme sajandi eest värsistatud Lauluraamatust,” *Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku Aastaraamat* (Tallinn: Konsistooriumi väljaanne, 1956), 49-74. U. Masing, *Eesti vanema kirja-keele lood* (Tartu: Ilmamaa, 1999), 59-90, märkused 244-251.

andis neile vähem kuulsust kui kadestamist. Nad tegid neid laule tõepoolest ikkagi ainult selleks, et rahval oleks võimalik endale arusaadavamalt ja ilusamini kiita Jumalat ning selle kaudu pääseda paljudest hädadest: sõjast ja katkust ning raskest elust.⁴⁴

Masingu soovid on täitmata. Võiks ju vabandada, et ei ole olnud kedagi, kes oleks varasemate väljaannetega võrrelnud ja kontrollinud. Aga see ei ole vist ainus põhjus. Vähe-malt laulu "Allein Gott in der Höh' sei Ehr" puhul oleks saanud arvestada Masingu ja Soosaare otsust, et tõlkijaks peab nimetama Gösekeni ja Virginiust, autorid esitavad seal tõestuseks nelja tõlkeversiooni kõrvutuse. Ikkagi on väidetud: "Tõlge: Johannes Hornung, arvatavasti 1660-1715" (KLPR 1). On mindud vastupidisesse suunda, 1899. aasta tsementeerimise teed. KLPR-is puudub autorite ja tõlkijate loetelu, kuid iga laulu juures on vastav informatsioon sõnade autori ja tõlkija kohta.⁴⁵ Tauno Väinölä on nende andmete põhjal koostanud registrid,⁴⁶ mis koos parandustega on uuesti avaldatud KLPR-i 10. aastapäeva artiklitekogumi-

⁴⁴ U. Masing, A. Soosaar, "Kolme sajandi eest värsistatud Laulu- raamatust", lk 72, uustrükis lk 87-88.

⁴⁵ Esitatud informatsioon on puhuti lünklik. Tavaliselt on teatatud: "Sõnad: Carl Graul, 1814-1864. Tõlge: Paul Roderich Bidder, 1850-1908" (KLPR 256) või "Sõnad: tundmatu saksa luuletaja XVIII sajandist pärineva teksti järgi eestindanud Lydia Koidula, 1843-1886" (KLPR 259), kaudtõlke puhul: "Originaal: ladina keeles Symphonia Sirenum, XVII sajandist. Sõnad: inglise keelest Francis Pott'i järel, 1832-1909. Tõlge: Veera Õunapuu, 1919-" (KLPR 105). Aga paljudel kordadel on: "Sõnad: Paul Gerhardt, 1607-1676" (KLPR 3, 33, 37, 43, 94, jt), "Sõnad: Bernhard Clairvaux, 1091-1153; Christian Knorr, vabahärra von Rosenroth, 1638-1689" (KLPR 75) jääb mulje, et laulud ongi kirjutatud eesti keeles nagu nt "Sõnad: Anna Haava, 1864-1957" (KLPR 407). Korrektne oluks niisugusel korral lisada: "Tõlge: tundmatu".

⁴⁶ Vt T. Väinölä, "Kelle laule me laulame? Kiriku Laulu- ja Palveraamatu teksti- ning viisiautorite register". *Tekstikäsitlused juluste koostamiseks XIX*. Koost. E. Rahula (Tallinn: EELK Õpetajate Konverents, 1995).

kus.⁴⁷ KLPR-s — ja seega registris — puuduvad nimed nagu Brockmann, Gilaeus, Salemann, Adrian Virginius. Tollest ajastust on ainsana sisse pääsenud Göseken nelja tõlkega (KLPR 84, 92, 130, 133). Carl Peter Ludwig Maurach on tunnistanud 35 laulu tõlkijaks. Neid ametlikuks muutunud andmeid enam niisama lihtsalt muuta ei õnnestu. T. Väinölä kirjeldab, kui lootusetu on see soome lauluraamatuloos näiteks Erik Cajanuse rolli määratlemisel: “Kord juba moodustunud ekslikud arusaamad jäävad sageli väga visalt elama, nagu antudki juhul.”⁴⁸

Eesti kiriku lauluraamat on läbinud Stahlist Salumäeni⁴⁹ pika tee. Mõne külje pealt on jõutud ringiga tagasi. KLPR eessõnas öeldakse uue kiriku käsiraamatu koostamisprintsiipi selgitades:

Ühtlasi tähendaks sellise Evangeeliumiraamatu ja Palveraamatu lisamine lauluraamatule tagasipöördumist ülesehituse juurde, mis esines juba 1632-38 ilmunud Heinrich STAHLi “Käsi- ja Koduraamatus” ning jäi püsima läbi mitme sajandi kuni 1899. a. väljaantud “Uue Lauluraamatuni”.⁵⁰

Ent tegemist ei ole sama raamatuga, ei laulude valikult ega nende sõnastuse poolelt. Põhjaeestikeelsetes kirikulauluraamatutes on aegade jooksul olnud kasutuses üle 900 eri laulu. Stahli omadega kattub KLPR-s (koos liturgia osadega)

⁴⁷ Vt T. Väinölä, “Kelle laule me laulame?” *Kelle laule me laulame? Hümnoloogiline kogumik Kiriku Laulu- ja Palveraamatu 10. aastapäeva tähistamiseks* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2001), 92-105.

⁴⁸ T. Väinölä, “Sooe nn *Vanha Virsikirja* (Vana Lauluraamat) aastast 1701,” *Kelle laule me laulame? Hümnoloogiline kogumik Kiriku Laulu- ja Palveraamatu 10. aastapäeva tähistamiseks* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2001), 87.

⁴⁹ Vt Hugo Lepnurm, “Uus ”Kiriku Laulu- ja Palveraamat,” *Sirp* 24. 12. 1991: “Viimastel aastatel on tegeliku töö peamised koordineerijad olnud Eestis Ivar-Jaak Salumäe ja Kanadas Andres Taul.”

⁵⁰ “Saateks,” KLPR, IX.

36 nimetust, seega napilt 7%. Lauluraamatud peegeldavad vagaduse muutumist läbi aegade.⁵¹

Lauluraamatu muutumist tasuks üksikasjaliselt kirjeldada ja analüüsida. Alar Laats ütleb õigusega, et vaimulike tekstide uurimisega tuleb kõigepealt tegelda teoloogidel endil.⁵² See teiseks juba probleemiseadet. Võiks küsida rahvusliku identiteedi asemel korraks ka luterliku identiteedi järele. Eesti vanema kirjandusloo esitamine on provintslik,⁵³ siin on võimalik mõndagi teha vaatevälja avardamiseks.

⁵¹ Vt I.-J. Salumäe, "Kiriku Laulu- ja Palveraamatu kümme aastat," *Eesti Kiriku Kalender 2002* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2001), lisa (pagineerimata): "On märkimisväärne, et see uus lauluraamat jõudis meie rahva keskele juba Eesti iseseisvuse taastamise esimestel kuudel, sisaldades ulatusliku osa nii isamaa laule kui ka laule ühiskonna elu erinevaist tahkudest ja pälvides 1991. a. Eesti Kultuurifondi suure aastapreemia."

⁵² Vt A. Laats, "Johannes Völckeri eestikeelse dekalooži päritolust," *Keel ja Kirjandus* 10 (2000), 716-722.

⁵³ Vt T. Paul, „Rootsi aja kirjandusloo uurimisest,” *Emakeele Seltsi Aastaraamat 46*, peatoimetaja M. Erelt, tegevtoim. T. Tender (Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, Emakeele Selts, 2001), 199-216.